

CÖNKTEN HİZMET DEFTERİNE, İCRADAN YAZIYA: ALEVİ YAZMA GELENEĞİ¹

From “Cönk” to “Hizmet” Record, from Performance to Writing:
Alevi Writing Tradition

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ERSAL*

ÖZ

Cönk ve mecmualar üzerine önemli bir literatür oluşmasına rağmen çalışmaların büyük çoğunluğu metin merkezlidir. Cönkler bir metin olarak görülmekte ve metin merkezli yöntemlerle analiz edilmektedir. Oysa birçok metin icra için yaratılmakta, yazıya aktarılmaktadır. Alevi inanç sistemi merkezli yazılı metinlerin önemli kısmı da icra için yaratılmakta ve yazıya geçirilmektedir. Metnin yazıya aktarılmasının bir amacı ve işlevi bulunmaktadır. Özellikle cönklerin yazılış amacı, icra merkezli olduğu için hangi şiirlerin yazılacağı ve şiirlerin yazılma sırası, icracısına veya yazıya aktarana göre değişebilmektedir. Alevi inanç sistemi ocak merkezli kurumsallaşmış bir yapı arz etmektedir. Her ocağın kendi iç dinamikleri ve bağlantılı olduğu ocaklarla şekillenen bir ritüel dünyası vardır. Alevi inanç sistemi üzerine yürüttüğümüz çalışmalarda ocağın ritüel dünyasının icra edilen metinleri de belirlediğini tespit ettik. Her ocağın ritüellerinde dede, zâkir ve diğer hizmetliler tarafından ritüel sırası ile icra edilen belirlenmiş bir ocak merkezli metin repertuarı olduğunu ritüel kayıtlarımızda gördük. Bu tespitler, ritüel ile metin arasındaki ilişki üzerine düşünülmesi gerekliliğini ortaya çıkardı. Sözlü aktarımın, yazılı aktarıma geçişini gösteren ilk örneklerden olan cönkler bağlamında yapılacak sorgulamalar Alevi yazma geleneği hakkında sağlıklı önermeler yapılmasını sağlayacaktır. Bu makalede, Türkiye’de Amasya, Kırıkkale, Çorum, Çankırı, Ankara, Eskişehir ve Isparta ile Yunanistan Dimetoka Babalar ve Bulgaristan Razgrad merkezli Alevi toplulukların şahsi arşivlerinde tespit edip kayıt altına aldığımız cönkler üzerinden Alevi yazma geleneği, cönkler özelinde analiz edilecektir. Öncelikli olarak Alevi yazma geleneğinde eski yazıyı kim bilir, kimler cönk yazar konusu sahadan topladığımız veriler ve yazmalar bağlamında açıklanıp cönkler icra, yaratım ve bağlam merkezli analiz edilecektir. Daha sonra günümüzde cönklerle benzer işlevi üstlenen zâkirlerin hizmet defterleri ve dedelerin erkân defterleri ile mukayese edilerek latin alfabesine geçişin yazma geleneğine etkisi hizmet defterleri ve toplumsal değişim bağlamında incelenecektir.

Anahtar Sözcükler

Alevi, cönk, hizmet defteri, ritüel

ABSTRACT

Although there is a significant literature on “conks” and “mecmuas”, a great majority of the studies are text-centered. “Conks” are being seen as a text and are being analyzed with text-centered approaches. However many texts are being created for performance and are being written down. A high percentage of Alevi belief system-centered written texts are being created for performance and are being written down, too. There is a purpose and a function of writing down a text. Particularly the purpose of writing “conks”, being performance-centered what poems will be written down and by which order, is being varying according to performer or a person who is writing it down. Alevi belief system offers an “ocak”-centered institutionalized structure. Every “ocak” has its own internal dynamics and a ritual world shaped with related “ocaks”. In our studies done on Alevi belief system, we ascertained that the ritual world of “ocak” determines performed texts, too. In our records of ritual, we saw that there is a specified “ocak”-centered text repertoire performed with ritual order by “dede”, “zakir” and other “servants” in rituals of every “ocak”. These determinations revealed necessity to think about relations between ritual and text. Queries that will be done in the context of “conks”, the first examples of the transition from oral to writing transmission, will provide reliable suggestions about Alevi writing tradition. In this study, it will be analyzed Alevi writing tradition specific to “conks” through the “conks” which we located in personal archives of Alevi communities based in Amasya, Kırıkkale, Çankırı, Çorum, Ankara, Eskişehir, and Isparta in Turkey, Didymoteicho Roussa in Greece, Razgrad in Bulgaria, and which we recorded. Firstly, in the context of data and manuscripts collected in the field, the matter of who knows old script, who writes “conk” in Alevi writing tradition will be clarified and it will be given a performance, creation and context-centered analysis of the “conks”. Afterwards, comparing “hizmet” records of “zakirs” with “erkan” records of “dedes” which are undertaking a similar function of “conks” nowadays, it will be analyzed the influence of the transition to the Latin alphabet to writing tradition in the context of “hizmet” records and social change.

Key Words

Alevi, “conk”, “hizmet” record, ritual

* İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, İzmir/
Türkiye, mehmetersal@gmail.com

Giriş

Her edebî eser bir yaratımdır. Yaratmaların ortaya çıkışında belirli aşamalar vardır. Öncelikli olarak her yaratım bir ihtiyaca cevap verir. Yaratmalar, yaratıcısı, icracısı, yaratım amacı, bağlamı ve işlevi ile anlamlı hale gelmektedir. Bu sebeple sözlü ya da yazılı olarak bize ulaşan bir metni bunlardan bağımsız görmek ve metin merkezli analizlere tâbi tutmak, zihinlerde birçok soruya kapı aralamaktır. Yine bir metni yaratım, icra ortamından ve bağlamından kopararak bir metin olarak bugünün dünyası bağlamında değerlendirmek de problemlili önermeleri doğurmaktadır. Birçok yaratma, icra ortamını ve işlevini kaybedince yazıya aktarıldıysa metin (text) şeklinde literatürde yerini alır. Bazıları ise yazıya aktarılma şansına bile sahip olamazlar.

Çalışmanın konusu olan cönkler de bir ihtiyaca binaen yaratılmış metinlerin yazıya aktarılmış halidir. Cönk ve mecmualar üzerine önemli bir literatür oluşmuştur. Kütüphanelerde incelenmeyi, şahsi arşivlerde keşfedilmeyi bekleyen yüzlerce cönk ve mecmua vardır. Latin alfabesine geçiş ile alfabenin değişimi Arap harfli metinlerle zamanla irtibatın kopmasına neden olmuştur. Değişimin ilk yıllarında her iki alfabe ile de yazmayı ve okumayı bilen kişilerle metin irtibatı sağlanırken günümüzde metinler, uzmanlar tarafından okunabilmektedir. Bu süreç metinlerin yaratım, icra ve işlevlerini kaybetmelerine neden olmuştur. Bu sebeple cönkler üzerine yapılan çalışmalar metin merkezli analizlere odaklanmıştır. Cönk ve mecmualar, farklı kişilere ait metinlerin bireysel

tercihlerle beğenilenlerinin ya da kendi şiirlerinin bir araya getirildiği eserler bütünüdür. Bu tanım metin merkezli bakınca tutarlıdır. Lakin “metnin deftere yazılması sadece bireysel tercih midir, yazan neden bu metni seçti, bu metni icrasında kullanıyor mu, cönk yazma geleneğinin altında inançsal bir unsur var mı?” gibi onlarca soruyu metne sormak mümkünken genelde muhteva ya da bir şairin şiirleri üzerine odaklanan analizlerle yetinilmiştir. Bugün icra ortamını ve işlevini yitiren birçok yaratma bir metin halini almış ve yeni bir bağlamda hayat bulmayı beklemektedir. Ancak, makalemize konu olan cönkler, hâlâ yaratım, icra, işlev gibi birçok soruya cevap vermektedir.

Bu makalede, Türkiye’de Amasya, Kırıkkale, Çankırı, Çorum, Ankara, Eskişehir ve Isparta ile Yunanistan Dimetoka Babalar, Bulgaristan Razgrad Kazıcılar merkezli Alevi toplulukların şahsi arşivlerinde tespit edip kayıt altına aldığımız 14 cönk üzerinden Alevi yazma geleneği cönkler özelinde analiz edilecektir².

Âşık edebiyatı ve tekke şiiri içerisinde değerlendirilen Alevi-Bektaşî Edebiyatı üzerine günümüze gelinceye kadar önemli çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalar neticesinde birçok Alevi-Bektaşî şairinin eserleri günümüze ulaşmıştır. Alevi-Bektaşî şairlerini konu alan çalışmaların çoğunluğu da metin merkezlidir. Alevi topluluklardan toplanan cönkler üzerine de yayınlar yapılmıştır. Bu yayınlarda da Alevi yazma geleneği, metnin yaratılma ve yazılma amacı, icra ortamı, işlevleri, ritüel-metin ilişkisi, yazanın kimliğinin metne etkisi gibi birçok un-

sura odaklanılmadığı görülmüştür³. Hamiye Duran'ın bir Alevi cöngü üzerine hazırladığı makalesinde cönkte geçen metinlerden bazılarının ibadette kullanıldığı bilgisini paylaşmıştır (Duran, 2012: 78-83). Alevi toplulukların şahsi arşivlerindeki cönkler üzerine de çalışmalar yürütülmüştür. Özellikle son dönemde Doğan Kaya, şahsi arşivlerdeki -özelde Sivas- çok sayıda cönkü literatüre kazandırmış ve lisansüstü öğrencilerine tez olarak çalıştırmıştır. Kaya'nın çalışmalarında cönklerdeki şairler, muhtevaları ve hangi şairlere ait eserler olduğu, şiir metinleri dışında neler bulunduğu, cönklerin yapısal özellikleri ve kurgusu gibi sorulara cevap verilmiştir (Kaya, 2011: 81-98). Ali Yakıcı, halk şiirinde türkü konusunu ele aldığı çalışmasında cönklerin türkülerin temel kaynaklarından olduğunu belirtmiş ve Ankara Milli Kütüphane yazmaları arasında bulunan cönkler üzerinden yaptığı çalışmasında türkü bağlamı ile varlığını sürdüren metinlere yer vermiştir (Yakıcı, 2007: 132-147). Tuğçe Erdal, cönklerdeki Fuzûlî mahlaslı şiirlere icra ortamları bağlamında bakarak metnin icra ortamı bağlamında varyantlaşmasını analiz etmiştir (Erdal, 2014: 23). Bu yayınlar dışında da cönklerdeki Alevi şairlerin şiirlerinin tespiti ve analizi üzerine yayınlar olmakla birlikte bunların da genel anlamda metin merkezli çalışmalar olduğunu söyleyebiliriz⁴. Oysa her metnin, bir dokusu ve o metnin içinde olduğu çevre şartları vardır (Ekici, 1998: 26). İşlevsel kurama göre metnin kendi, tepki gösterecek bir izleyici kitlesine sunulmaz ya da icra edilmezse anlamsızdır. Bu nedenle de Malinowski "Şüphesiz me-

tin önemlidir fakat bağlamsız metin ölüdür" demektedir (Çobanoğlu, 2002: 235). Öcal Oğuz, Bektaşilik bağlamında metin merkezli bakış açısının çıkmazlarını, metnin kutsallaştırıp metin merkezli çalışmalara yönlendirmenin metni oluşturan unsurları görmemizi engellediğini örneklerle analiz etmiştir (Oğuz, 1999: 3).

Kim Okurdu Kim Yazardı: Alevi Geleneğinde Yazı

Alevi inanç sisteminin "sözlü aktarım esaslı olduğu" saha üzerine çalışanlar tarafından dillendirilmiştir. Yazılı literatürün yetersizliği topluluk ile ilgili birçok konunun açıklanamamasına neden gösterilmiştir. Alevi geleneğinin yazılı aktarıma kapalı olduğunu söylemek tutarlı bir önerme değildir. Önemli oranda bir yazılı literatür -özellikle şahsi arşivlerde- vardır. Ama ritüellerle ilgili aktarımın sözlü aktarım ile gerçekleştiği ve yazılı aktarımın bu bağlamda çok tercih edilmediği söylenebilir. Ritüel merkezli yaratmalar "sır" kavramından kaynaklanan bakış açısı yüzünden yazıdan çok sözlü aktarılmıştır. Aktarım ortamı ritüel, aktarımı sağlayan temel unsur da şiir metinleri olmuştur. Köprülü, şiirlerin raks eşliğinde terennüm edilerek, raksyla birlikte dini ayinden doğduğunu belirtmektedir (Köprülü, 1986: 57-58). Bu bağlamda şiir geleneğinin temelinde ritüelleri görmekteyiz. İlk icralar ve yaratmalar bir kutsalın parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Kutsal ortamı sağlayan iki unsur vardır: Kuta sahip kişi ve ritüel. Bu iki unsura icra zamanı, icra mekanı, icra metinleri, enstrüman gibi kutsalın oluşumunu sağlayan unsurları da eklemek mümkündür. Bu ta-

nımlamada her şey kutsalın etrafında şekillenmektedir. Alevi inanç sistemi bağlamında bu tanımlama tutarlıdır. Çünkü şiir ritüel için yaratılmakta, icra ortamı olan cem ritüelinde icra edilmekte ve işlev olarak da ritüelin inançsal ve tarihi arka planını açıklamaktadır. Bu sebeple yaratım, icra, işlev ve aktarım birbiri ile bağlantılı bir şekilde yürümektedir (Ersal, 2009: 188-204). Bunları tam olarak anlayabilmek için Alevi inanç sisteminin temel yapısını ve işleyişini kısaca özetlemek gerekmektedir.

Alevi inanç sistemi ocak merkezli teşkilatlanmıştır. Karizmatik inanç önderleri adına kurulu ocaklar ve onlara bağlı talip toplulukları vardır. Sistem, ocak içi ve ocaklar arası hiyerarşi ile işlemektedir. Her ocağın kendine özgü bir ritüelik yapısı vardır. İnanç sisteminde ortak kodlar olmakla birlikte ocaklara göre ritüel, icra edilen hizmetler, icrada kullanılan metinler ve icracılar değişebilmektedir. Bazen bir yerleşim biriminde, birden çok ocağa bağlı dede, talip topluluğu yaşamakta ve bunların birbirinden farklı ritüel ve buna bağlı şekillenen ritüel metinleri bulunmaktadır. Sistemin kurucu ve yürütücü unsuru ocak sistemidir ve kalıtsal bir yapı arz ettiği için geleneksel yapıda doğan her çocuğun ocak ve ritüelik aidiyeti bellidir. Geleneksel ocak sisteminde yaratıcı, icracılar ve aktarımı sağlayan şahsiyetlerin varlığı saha çalışmalarında net olarak görülmektedir⁵. Alevi inanç sisteminde inançsal metinleri yazma fonksiyonunu yüklenen kişileri temelde üç kategoride değerlendirebiliriz: 1. Hoca, 2. Dede ve 3.Zâkir. Bunlara defter tutma geleneği bağlamında eski

yazı bilen eğitimli talipler ile kimi ocaklarda dedelere hizmet eden rehber (baba) ve kamberleri⁶ de ekleyebiliriz.

Alevi toplulukların yaşadıkları her yerleşim biriminde dede, zâkir ve hoca gibi inançsal şahsiyetlerin var olmaması inançsal yapı ve sistemin işleyişi ile ilgilidir. Dede aileleri onlarca yerleşim birimine dağılan taliplere sahip olabilmektedir. Soy esaslı olan dedelik kurumunda dede bazen onlarca yerleşim birimine dağılan taliplerinin hizmetini görmek için yılın birkaç ayını talip köylerinde geçirebilmektedir. Köylerde en temel ihtiyaçlardan biri de cenaze hizmetlerini görececek bir kişinin olmasıdır. Alevi köylerinde "hoca" tanımlaması cenaze işlerini gören talip için kullanılır. Dedelerden de bu hizmeti görenler vardır. Saha araştırmalarımızda iki görevi yapan dedeler için "hoca dede" tabirinin kullanıldığını tespit ettik. Hoca, cenaze hizmetlerini göreceği için eski yazı öğretilir. Kimi Alevi toplulukları hocalarını yetiştirmek için kendi içlerinde bir medrese sistemi kurmuşlardır. Saha araştırmalarımızda buna birkaç örnek tespit ettik⁷. Köylerde, cönk ya da hizmet defteri tutanların arasında hocalar önemli bir yer tutmaktadır. Hoca, yazma ve okuma bildiği için sözlü aktarımı yazıya geçirme işlevini üstlenmektedir. Özellikle ritüellerde okunan hutbe ya da dua olarak tanımlanan ve Arapça kısımların olduğu metinleri ritüel esnasında okuyan ve yazıya geçiren genellikle hocalardır. Hoca, bu metinler dışında ritüelin kutsal metinleri olarak kabul edilen şiirleri de kayıt altına almaktadır.

Hocadan sonra yazılı aktarımda ikinci önemli şahsiyet dededir. Dede,

kutsal soyu temsil ettiği için kutsal olan metinlerin icrasını yürütmekle doğrudan görevli ve yetkilidir. Kendine bağlı taliplerin cem ritüelindeki hizmetlerinden tutun da evlilik, doğum ve ölüme kadar uzanan her aşamada üstlendiği inançsal bir rol vardır. Dede, geleneksel yapıda sözlü aktarım ortamı olan cemlerde ve muhabbet meclislerinde kutsal soy ve belleğin en önemli temsilcisidir. Dede, sözlü aktarım ortamlarında ritüele dair metinleri sözlü kültürde edinmiş ve aktarmaktadır. Dedelerden bir kısmı metinleri okuma ve yazma fonksiyonuna da sahiptir. Her dede için bunu söylemek mümkün olmasa da dedelerin eski yazı bildikleri ve ritüel (erkân) defteri tuttukları çok kez tespit edilmiştir. Dedeler ritüele ait metinleri defterlerine yazmaktadırlar. Yazılı metinler kutsal emanetler olarak kabul edilerek ocakzâde aileler tarafından miras bırakılmaktadır. Bu sayede her ocağın kutsal metinlerinin devrinden oluşan bir şahsi arşivi oluşmaktadır⁸. Dedenin inançsal rolleri yazılı olarak aktaracaklarını da belirlemektedir. Bu sebeple ritüelde okuması gereken gülbeng metinleri, hutbeler, ritüelde dua şeklinde okunan şiirler vb. unsurlar dedelerin tuttukları defterlerle aktarılmaktadır.

Yazılı aktarımda üçüncü kişi zâkir ve âşıktır. Cem ritüelinde dededen sonra en önemli posta sahip olan âşık toplumsal hiyerarşide de önemli bir yere sahiptir. Özellikle şiir yaratma kabiliyetine sahip olan âşıklar toplumda önemli bir konumdadırlar. Zâkir kutsal metinleri aktarandır. İnanç sisteminin inançsal kodlarına dair en önemli aktarım unsuru şiir-

lerdir. Zâkir, inanç sisteminin kutsal hafızasını belleğinde tutmaktadır. Zâkirlerden bir kısmı ise Hak'tan sâdir olduğuna inandığı yeni yaratımlarda bulunmaktadırlar. Zâkirlik de ocak merkezli bir yapı arz etmektedir. Her zâkir, geleneksel sistemde ocak merkezli ritüellere bağlı oluşan repertuarı öğrenmekte ve aktarmaktadır. Eski yazı bilenler yazı ile de aktarmaktadırlar.

Zâkirin mensup olduğu ocağın ritüel ve buna bağlı gelişen şiir repertuarı, ocaklar arası hiyerarşik bağlan-tılar, zâkirin eğitimi ve zâkirlik yaptığı bölge repertuarını etkilemektedir. Zâkirlerden yazılı aktarım yapanlarının tuttukları defterlerdeki şiir repertuarı da buna göre şekillenmektedir. Yazılı aktarımda rol alan talipler de vardır. Eğitim alıp eski yazı bilenlerden şiire merakı olanların defter tuttukları tespit edilmiştir. Bu defter tutan kişinin cem ritüelinde bir hizmeti varsa onunla ilgili hizmet tercümanları ve şiirleri yazdıkları defterlere aktarmaktadırlar. Dört başlıkta tanımladığımız kişiler inanç sisteminde yazılı aktarımda rol üstlenmektedir. Tanımlanan kişilerin temel özelliği inançsal metni aktarmalarıdır.

Ritüel ve Metin: Hak İçin Yaratmak ve Aktarmak

Alevi topluluklardan alınan cönk-lere yaratım amacı, aktarım ortamı ve şekli, icra ve işlev bağlamında bakmak gerekmektedir. Mecmua ve cönk gele-neğinde klasik tarzda mecmuayı hazırlayanın zevk ve tercihleri esas iken Alevi topluluklardan alınan cönklerde bireysel tercihten önce ilk belirleyici ritüeldir. Çünkü metinler ritüelin bir parçasıdır. Metinlerin yaratım ve yazı-

lı aktarımını belirleyen ilk unsur ocak merkezli ritüelik yapıdır. İkincisi, yazanın (dede, hoca, ve zâkirin) rolü; üçüncü ise inancın farklı yorumlarını toplamaktır. Bireysel tercih en sonda yer almaktadır ki o da bireysel olmaktadır ziyade inancın farklı “zuhuratlarını” tespit şeklinde gerçekleşmektedir. Eğer zâkirin yaratma kabiliyeti varsa kendi şiirlerini de deftere eklemektedir.

Alevi ocakları üzerine yürüttüğümüz saha çalışmalarında Anadolu'dan Balkanlara kadar çok geniş bir coğrafyada icra edilen cem ritüellerinden kayıt altına alma imkânına sahip olduklarımız oldu. Bu sayede ritüellerini kayıt altına aldığımız ocakların ritüelik farklılıkları ve ortak unsurlarını tespit ettik. Cem ritüeli, hizmet adı verilen pratiklerin bütünüdür. Cem ritüellerine verilen adlandırmalar ocaklara ve ritüelin yapılış amacına göre değişmektedir. Ritüelin adının ve içeriğinin değişimi ocaklara göre icra edilen hizmet sayısını da değiştirmektedir. Cem ritüellerinde genel olarak on iki hizmet icra edilir. Her hizmetin bir hizmetçisi vardır. Dede ve zâkir ise cemde en çok hizmet yapan iki hizmetlidir. Dede kutsayan, zâkir kutsal metni, kutsal zaman dilimi olan ritüelde, kutsal enstrüman eşliğinde icra edendir. Dede ve zâkirin metinlerini belirleyen bağlı olduğu ocağın ritüelik yapısıdır. Bu iki hizmetçi iki kavramın oluşmasını sağlar: “*Ocak dedesi*” ve “*ocak zâkiri*”. İkisinin hizmet metinlerini şekillendiren “*ocak repertuarı*”dır. Dede, her hizmetten sonra duaları ile kutsar. Zâkir de cem ritüeli boyunca “*hizmet hakkı*” olarak adlandırılan icralarda bulunur. On iki hizmet ola-

rak adlandırılan hizmetlerden sonra zâkir hizmetin inançsal arka planını, nasıl yapılacağını, neden yapıldığını, yapanın kazanımlarını anlatan şiir metinleri icra eder. Meydanda kurban hizmeti varsa “kurban hakkı” olarak kurban ile ilgili şiirler okur. Bu şiirler genel olarak usta malı olarak adlandırılan “Ulu Ozan”ların şiirleridir. Geleneksel ritüelik yapıda hangi hizmetin ne zaman yapılacağı ve ne okunacağı bellidir. Bunlarda erkân güncellemesi bağlamında bazı değişiklikler olmakla birlikte ritüelik sıralama ve icra değişmez. Ayrıca yapılan ceme göre şiirlerin içeriği de değişmektedir. Nevruz Ceminde hizmetlerde Nevruz ile ilgili şiirler okunurken Musahip Ceminde musahiplik ile ilgili şiirler okunmaktadır. Yani her ritüelin içeriğine göre geleneksel kodlarla şekillenmiş bir ritüel ve ritüel ile bağlantılı metinler vardır. Bu sistem yeni yaratımı ve aktarımı da şekillendirmektedir⁹.

Her ocağın ritüel dünyası, metinlerini de şekillendirir. Saha çalışmalarımızda ritüelik farklılıkları sözlü aktarım ortamında yaptığımız kayıtlarla tespit ettik. Daha sonra dede, zâkir ve defter tutan taliplerin defterlerini de kayıt altına aldık. Defterlerdeki şiir, dua, tercüman, hutbe, vb. metinlerin sıralamasının ritüelik sıra ile tutarlı olduğunu gördük. Defteri tutan bir dede ise “*erkân defteri*” olarak tanımlayabileceğimiz ritüeldeki sıra ile hizmetlerin takip edildiğini buna göre metinlerin şekillendiğini fark ettik. Hatta bazı dedelerin ritüelin içeriğine göre sıralama konusunda notlar aldığını tespit ettik. Ayrıca zâkir defterlerini topladık. Zâkirlerin repertuarları ile ritüelik repertuarın tutarlı oldu-

ğunu ve zâkirin şiirleri ritüel sırasına göre düzenlediğini gördük. Cem ritüelinde icra edilen metinlerin yaratımın ritüel merkezli olduğunu, ritüelde icra edilmeye başlanan yeni metinlerin de defterlerde erkân güncellemesi olarak aktarıldığını da kayıt altına aldığımız defterlerin çoğunda tespit ettik. Latin harfli bu defterler ritüel- metin ilişkisi, ocak repertuarı, defteri tutanın inançsal statüsünün metnin oluşumuna etkisi gibi birçok unsurun yazılı aktarımadaki rollerini çok net görmemizi sağladı. Söz konusu durumu cönklerde de tespit etmek mümkün mü? sorusu ile uzun bir yola çıktık. Ritüellerini kayıt altına aldığımız ocaklardan dede, zâkir ve hocalara ait tespit edebildiğimiz eski yazı cönkleri bu bağlamda analiz ettik. Tespitlerimizi cönklerdeki şiir sıralaması ile ritüel ilişkisi, şiir dışında bulunan dua, hutbe, vb. metinler, şiirlere düşülen notlar, yazarına göre metnin kurgu ve içeriğinin değişimi, ocak repertuarı ile cönkteki metinlerin mukayesesi, ocaklar arası ilişki ile metin ilişkisi, metnin bulunduğu mekan ile repertuar ilişkisi gibi hususlar ile ilgili tespitlerimizi cönklerden örnekle vereceğiz. Bu tespitlerimizi, günümüzün cönkleri olarak kabul edebileceğimiz âşıkların “hizmet defterleri” ve dedelerin “erkân defterleri” bağlamında bir mukayeseye tâbi tutarak Alevi yazma geleneğinin lâtın alfabesine geçiş ile yaşadığı değişim ile ilgili tespitlerimizi de sunulacağız.

Cönkler ve Tespitlerimiz

Çalışmaya konu olan 14 cönkten 11’i ocakzâde, 3’ü cem zâkiri aileleri tarafından günümüze ulaştırılmıştır. Amasya Merzifon Hayrettin köyünden alınan cöngün sahibi hocalık vazifele-

rini de yürüten bir dededir. Bu cönklerden 9’unu dede, 3’ünü zâkir/âşık, 1’ini hoca ve 1’ini derleme şiir cöngü metni olarak değerlendireceğiz. Yukarıda yaptığımız açıklamalar ve görüşlerimiz bağlamında cönklerdeki tespitlerimizi paylaşmak istiyoruz.

1. Alevi cönkleri inanç merkezli bakış açısı ile oluşturulmuştur. Şiirlerin yaratılma ve yazı ile aktarılma amacı, inanç sisteminin tarihsel arka planı ile ritüellerini açıklamaktır. Yazıya aktarma da inançsal belleğin aktarımıdır. Çalışmamıza konu olan 13 cönkte geçen şiir metinlerinin tamamına yakını Alevi inanç sistemi ve ritüelleri ile ilgilidir. Şiirlerin önemli bir kısmı Ulu Ozanlar olarak tanımlanan Hatayi, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet ve onların takipçileri olan âşıkların şiirlerinden oluşmaktadır. Alevi geleneği içinde tanımlanamayacak şairlerin eserlerine nadir de olsa cönklerde yer verilmiştir. Ama seçilen bu şiirler de Alevi inanç sistemi ile ilgili Kerbela hadisesi gibi olayları konu etmektedir. Bu yapı ile bağdaşmayan tek cönk Eskişehir Şücaeddin Veli Ocağı dede ailesinden alınan üç cönkten biridir. Bu cönkte inanç sistemine ait birkaç şiire yer verilmekle birlikte şiirlerin geri kalanı klasik divan şairi olarak kabul edebileceğimiz şairlere aittir. Hatta cönkte Alevi yazma eserlerinde ve şiirlerinde görülmeyen dört halife-yi konu alan şiirler de vardır. Cönkte Sururî ve Nakşî mahlaslı şairlerin birden çok şiiri bulunmaktadır. Bölgenin önemli âşıklarından Genç Abdal’a ait bir şiir dışında Alevi-Bektaşî şairlere ait şiir yoktur. Bu cöngün 1826 yılında Bektaşî tekkelerinin kapatılma sürecinde Tekkeye postnişin olarak ata-

nan Nakşî şeyh döneminde tutulmuş olacağını düşünüyoruz. Çünkü aynı dede ailesinden aldığımız iki cönk Alevi geleneğini yansıtmaktadır.

2. Cönklerdeki şiirlerin seçiminde ocak aidiyeti, ocaklar arası hiyerarşi ve ocak merkezli şekillenen ritüeller belirleyici bir rol üstlenmektedir. Her Alevi ocağının bağlı bulunduğu bir ritüelik yapı vardır. Bu yapı ocak merkezli bir repertuar oluşumunu sağlamıştır. Cem ritüelinde icra edilmesi zorunlu olan ve belirli bir hizmet sırası ile icra edilen metinler (şiir, dua, hutbe vb.) vardır. Takip edilen ritüelik yapı ocakların tanımlanmasında da kullanılabilir. Bazı ocaklar ikrar, bazıları musahiplik üzerine cemlerini gerçekleştirirler. Ocaklara göre yapılan cemler de değişebilmektedir. Nevruz Cemi, Hızır Cemi, Dar Cemi, Abdal Musa Cemi ve Kızıldeli Cemi gibi ritüeller bazı ocaklarda yapılmamaktadır. Her cemin içeriğine uygun bir icra ve metin repertuarı olduğu için ritüeli yoksa metni de cönklerde yer almamaktadır. Bazı istisnalar dışında cönkler bu düşüncemizi desteklemektedir. Ankara, Çankırı, Isparta, Eskişehir ve Kırıkkale’de yaptığımız ritüel kayıtlarında, dede ve âşıkların hizmet defterlerindeki metinler ile cönklerde yazılı şiir, dua ve hutbe benzeri metinleri birbiri ile uyumludur. Hatta Ankara Kargın ve Mahmutoğlan, Çankırı Şabanözü Mart köylerinden alınan üç cönkte geçen şiirler, dua (hizmet gülbengleri), dar ve musahip hutbeleri günümüzde cönkteki şekli ile icra edilmektedir.

Her ocağın icra edilen ritüelin içeriğine göre değişen bir metin repertuarı vardır. Bir zâkirin cem ritü-

eli tamamlanıncaya kadar en az 35-40 eser icra etmesi gerekmektedir. Farklı cem ritüellerindeki icralarla bu rakam 50 ile 60 sayılarına çıkabilmektedir. Cönklere baktığımızda cemlerde okunan metinlerin hepsi olmasa da her ritüelde icra edilmesi zorunlu olan Hatayı, Pir Sultan ve Kul Himmet gibi Ulu Ozanlara ait kurban, kara kazan, delil, sakka, miraçlama, tevhid ve semah hizmetlerinde okunan şiir metinlerinin cönklerde bulunduğunu tespit ettik. Bu bağlamda cönkler ocağın temel repertuarını yansıtmaktadır. Nevruz cemi olmayan Ankara, Çankırı, Kırıkkale ve Çorum merkezli örneklem ocaklarımızdan alınan cönklerde Nevruzîyelere rastlanmazken Isparta merkezli cönklerde Nevruz Cemi icra edildiği için rastlanmaktadır.

Ocak repertuarını şekillendiren bir unsur da ocaklar arası hiyerarşidir. Ankara Çubuk ve Çankırı merkezli ocakların mürşit ocağı olan Hasan Dede Ocağı’ndan aldığımız Hasan Dede cöngündeki şiirlerin aynıları Ankara ve Çankırı merkezli cönklerde de vardır. Senirkent cöngünde İlhami, Genç Abdal ve Şükrü gibi Eskişehir Seyitgazi merkezli âşıkların şiirleri yer almaktadır. Bunun temel nedeni Senirkent merkezli Veli Baba Sultan Ocağı’nın tarihsel süreçte Seyyid Battal Gazi Ocağı’na bağlı olması ve her yıl geliş gidişlerin olmasıdır (Ersal, 2015: 38-43). Bulgaristan ve Eskişehir cönklerinde de ocaklar arası hiyerarşiye örnek metinler vardır. Bulgaristan cöngünde bağlı oldukları ocağın piri Şücaedin Veli’nin vasıflarını anlatan şiir metinleri ile Şücaedin Veli Ocağında yetişen Genç Abdal ve İlhami’nin şiirleri bulunmaktadır.

Aynı şekilde Eskişehir cönklerinde de Otman Baba ile ilgili şiirler ve Bulgaristan merkezli yerel şairlerin şiirleri vardır. Bu örnekler ocaklar arası hiyerarşinin cönklere etkisi bağlamında rahatlıkla değerlendirilebilir.

Ocak repertuarı ve cönk arasındaki bir ilişki de ocak ritüelinde okunan metinlerin içeriğidir. Cönk örneklemini oluşturan Ankara, Çankırı, Çorum, Kırıkkale ve Amasya merkezli yerleşim birimlerindeki ocaklarda, cemlerde her zâkirlik hizmeti üç düvaz ile tamamlanır, sadece muhabbet ve naz niyaz hizmetlerinde nefes okunmaktadır. Isparta, Eskişehir örneklerinde ise üç nefes bir düvazlı zâkirlik icrası vardır. Cönklerdeki şiirlerin içeriği de zâkirlik hizmetine göre değişmektedir. Duvaz okunan ocağın cönklerinde metinlerin ağırlığını düvazlar oluştururken diğerinde nefes türü şiirler oluşturmaktadır.

Ocak merkezli cönklerde tespit edilen bir durum da ocak piri ve ocağın bağlantılı olduğu karizmatik inanç önderleri ile ilgili şiir metninin bulunmasıdır. Bu şiir metinlerini yazan âşıkların büyük bir çoğunluğu da akademik literatürde yer almayan yerel âşıklardır.

3. Cönklerdeki metin sırası ile ritüel sırası arasında bir ilişki olduğuna dair verileri de cönklerde tespit ettik. Günümüzün cönkleri olarak kabul edebileceğimiz zâkirlerin hizmet defterlerinde şiirler genellikle ritüeldeki hizmet sırasına göre dizilmektedir. İcra merkezli metnin kurgusu erkânâme mantığı ile uyumaktadır. Dedelerin erkân defterlerinde de metinlerin sıralanması ritüele göredir. Ritüelik sıralamada ortak bir yapı ol-

makla birlikte cemin yapılaş amacına göre içerik ve sıralamada değişiklikler olabilmektedir. Günümüzde mevcut olan bu uygulamayı cönklerle mukayese ettiğimizde Kargın köyünden alınan cönklerden birinde metinler ritüel sırasına göre tasnif edilmiştir. Çubuk Havzası Alevi Ocaklarının ritüelik yapısında 12 erkân 18 hizmetten oluşan bir kurgu vardır. 12 erkân olarak adlandırılan hizmetler her cemde standart şekilde icra edilmektedir. İcra sırasında fark olmamakla birlikte cemin içeriğine göre icra edilen eserler değişmektedir. Musahip Ceminde musahipliği anlatan düvazlar okunurken Dar Ceminde ölüm merkezli eserler icra edilmektedir. Cönkte şiirlere sıra numarası verilmiştir. İlk sayfadaki birinci şiir Abdal Musa ve Kızıldeli gibi yolun karizmatik inanç önderlerini anlatan Sefil Ali'ye ait bir düvazdır. Bu düvaz cemlerin başında cemin içeriği ve erenlerden bağış ve dua kabulü için icra edilmektedir. Cönkte eksik sayfalarından sonra 14 numaralı şiire geçmektedir. 14 numaralı şiir ile birlikte Kurban hizmeti ile ilgili şiirler sıralanmıştır. Daha sonra kara kazan hizmeti, delil hizmeti, erkân hizmeti, miraçlama, Kırklar Semahı, tevhitler, Kerbela Semahı hizmetlerinde icra edilen metinler ritüel sırası ile verilmiştir. Bu şiir sıralaması ritüel ile birbir tutarlıdır¹⁰. Cöngün bundan sonraki kısımlarında verilen metinler de cemin içeriğine göre zâkirin icra edeceği şiir metinleri ve dedenin dua ve dua şeklinde okuduğu metinlerdir. Cönkte bölgenin âşıkları olarak bilinen Seyyid Süleyman, İsmail Günahkar, Cırnaz Ali gibi âşıkların ritüellerdeki hizmetlerde okunan eserlerine yer verilmiştir.

Ankara, Çorum, Çankırı, Kırıkkale, Isparta, Eskişehir ve Bulgaristan'dan alınan diğer cönklerde şiirlerin tasnifi, ritüel sırasına tam olarak uymamaktadır. Ama metnin kurgusunda cemin içeriğine göre şiirlerin tasnif edildiğini görmekteyiz. Musahiplik ile ilgili şiirler bir arada, sakka, sefalama, kurban ve dar hizmetlerinde okunan metinler belirli bir bütünlükle verilmektedir. Hatta Eskişehir'den alınan cönklerden birinde onlarca mersiye metni bulunmaktadır. Yunanistan'dan alınan cönkte ritüellerde okunan şiirlerin bir kısmı olmakla birlikte ritüel sırası ve bütünlüğünden bahsetmek mümkün değildir.

4. Yazıya aktaranın inançsal konumu ve bireysel vasıfları cöngün içeriğini şekillendirmektedir. Yazılı aktarımda dede, hoca ve zâkirin ritüeldeki işlevleri metinlerinin kurgusunu ve içeriğini etkilemektedir. Dedelerin cönklerinde sadece şiirler yer almakta dedenin ritüeldeki görevleri ile ilgili metinler de cönkte bulunmaktadır. Dede cönklerinde cem ritüelinde dedenin icra ettiği gülbeng, dar duası, musahip hutbesi, ikrar alma, sorgudan geçirme gibi ritüellere ait metinlere yer verildiği tespit edilmiştir. Kargın köyünden alınan ikinci cöngün ilk 15 vараğında sefalama, tövbe (dedenin cemin başında ceme katılanlara bir gülbeng şeklinde okuduğu düvaz ve nefesler), ikrar alma ritüeli, kurban, car ve su duası gibi hizmetlerin gülbengleri sıralanmaktadır. Cöngün devamında da dedenin ritüeldeki icrasına uygun metinler ile zâkirin icra ettiği şiir metinleri yer almaktadır. Kargın köyünden alınan birinci cönkte de dua metinleri, cemdeki hizmetler

ve hizmet pirlерinin isimleri ve sakka hizmeti bütün ritüelik sırasına uygun dede duaları ile birlikte sunulmuştur. Yine dede tarafından dua şeklinde okunan tövbe ya da dileklerin kabulü için yakarış amaçlı yirminin üzerinde şiir metni de bulunmaktadır. Mahmutoğlan cöngünde Musahip ceminde uygulanan musahip olma ritüeli icra sırası ile sorgu, musahip hutbesi ile birlikte verilmiştir. Eskişehir cönglerinden derleme olanı dışındaki ikisinde dede hizmet duaları ve hizmetten sonra zâkirin icra ettiği eserlere yer verilmiştir.

Hocaların yazıya geçirdikleri cönklerde hocanın görevleri ile ilgili metinler vardır. Amasya cöngü, bu duruma en güzel örnektir. Cönkte cenaze hizmeti teferruatlı anlatılmakta, talkın metinleri verilmektedir. Yine hoca ve dedelerin gerçekleştirdikleri hizmetlerden olan nikah duaları, düğün öncesi uygulanan damat giydirme ritüeli ile ilgili metinler ve cemde okunan dualara da cönkte yer verilmektedir.

Zâkir cönklerinde metinlerin çoğunluğunu şiir metinleri oluşturmaktadır. Zâkirlerin tuttıkları defterlerde tespit ettiğimiz bir farklılık da icra esaslı metinlerin yazılmasıdır. Zâkirin icrasında şiirin orijinal metninde olmayan şahlama, tevhit gibi kısımların zâkirlerin metinlerinde yazıldığını tespit ettik. Isparta ve Çorum cöngünde şiir metinlerine icra merkezli tekrar ve eklemeler yansıtılmıştır.

Zâkir ve dedenin vasıfları cöngün muhtevasını etkilemektedir. Dede ve zâkirin bağlı bulunduğu ocağın birden çok yerleşim biriminde talip toplulukları varsa dede ve zâkir her yıl onlarca

yerleşim birimine seyahat etmektedirler. Bu seyahatleri esnasında ocak repertuarlarına yeni eserleri eklemektedirler. Bu ekleme sözlü aktarımın kayıt altına alımı şeklinde olabildiği gibi gittikleri yerdeki yazılı eserlerden aktarım şeklinde de olmaktadır. Isparta cöngünün yazarı vergi memuru olduğu için görevli olarak çok seyahat etmiştir. Seyahatlerinde Alevi topluluklara da uğramış ve yeni şiirleri cöngüne ekleyerek kimden aldığı not düşmüştür. Zâkirin, âşıklık yani yeniden yaratım kabiliyeti varsa cöngе kendi şiirlerini de yazmaktadır. Isparta ve Amasya cönklerinin yazarlarının âşıklık vasfı olduğu için cönklerinde kendi şiirlerini de kaydetmişlerdir.

Cöngü yazanın yazılı kaynaklara ulaşması cönklerdeki metinlerin sözlü aktarımdan yazılı aktarıma evrilmesini sağlamıştır. Özellikle yazıya aktaranın eğitim durumu, 19. yüzyılın sonlarından itibaren basılı hale gelen Alevi şairlerine ait şiirlerin de cönklerde yer almasını sağlamıştır. İncelediğimiz cönklerde bu durumu çok rahat görebilmekteyiz. Cönklerin ilk kısımlarında ocak repertuarı ve ilişkili olunan ocaklardan miras yolu ile aktarılan metinler yer alırken ilerleyen bölümlerde aynı şaire ait arka arkaya dizili 10'un üzerinde şiir görmektediriz. Bu duruma en güzel örnek Isparta cöngüdür. Cöngte Harabî ve Tûrabî gibi Alevi şairlerine ait eserler arka arkaya sıralanmıştır.

Alevi inanç sisteminde en makbul hediyelerden biri Hak kelamı olduğuna inanılan şiirlerin aktarılmasıdır. Dede ve zâkirlerin latin harfli defterlerinde sık sık gördüğümüz bu durumu cönklerde de görmekteyiz. Cönklerde

bazı şiirlerin altında "... hediyesi – yadigarı" gibi ibarelere rastlanmaktadır.

5. Cönkler erkân güncellemeleri ve yerel şairlerin tespiti açısından önemli bir kaynaktır. Çalışmaya konu olan cönklerde yerel âşıkların şiirlerine yer verilmiştir. Kayıt altına aldığımız cem ritüellerinde hizmetlerde yerel âşıkların şiirlerinin de icra edildiğini gördük. Bu durum yeniden yaratımda icra ve ritüelin etkisini de ortaya koymaktadır.

Latin Alfabesine Geçiş: Yazan Çok İcra Eden Yok

Arap alfabesinden latin alfabesine geçiş ile artan okuma yazma oranı Alevi topluluklarda yazılı aktarımın yaygınlaşmasını sağlamıştır. Özellikle 1950'li yıllardan itibaren göçlerle sözlü icra ortamı olan geleneksel cemlerin ortadan kalkmaya başlaması, icra ortamını kaybeden eserlerin metin haline almasını hızlandırmıştır. Bu yıllar Arap harfli yazıyı bilenlerin de son dönemlerine denk gelmektedir. Şehirleşme ile inançsal konumundan çalışan sınıfa geçen dede ve zâkirlerden önemli bir kısmı inançsal aidiyetlerini metinlerde aramışlardır. İnanca dair unsurları yaşayamayanlardan bir kısmı latin harfleriyle inançsal hafızalarını yazıya geçirmişlerdir. İnançsal aidiyetlerin ritüel aşamasından mensubiyet aşamasına geçtiği 1980'li yıllardan itibaren şehirlerde yeniden başlayan ritüellere dönüş gayretleri farklı coğrafyalardan gelen Alevi toplulukların kaynaşmasını sağlamıştır. Şehirlerde yeniden bir araya gelme geleneksel ocak sistemi merkezli yapılanmadan farklı olarak inançsal kimliği merkeze almıştır. Ocağının repertuarındaki metnin yerini popüler olan

ya da dernek ve vakıfların inşa ettiği ritüelin metinleri almaya başlamıştır. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra Alevi bireylerin yazdıkları erkân kitapları ile “şehir repertuarı” olarak tanımlayabileceğimiz farklı ocaklardan kurgu bir ritüel ve metin dünyası inşa edilmiştir¹¹. Yeni oluşan metinlerden yola çıkarak geleneksel aktarımı ve cönklerdeki metinlerin yaratım, yazıya aktarım, ocak-ritüel ilişkisi, ritüel-metin ilişkisi, yazan ve aktaranın metnin tasnifindeki etkisini tespit etmek mümkün değildir. Saha araştırmalarımızda geleneksel yapıdaki işleyiş ile günümüze kadar inançsal konumu ile gelen dede, zâkir ve hocaların aktardığı yazılı metinler ile uzun yıllar şehir ortamında inanç sisteminden kopuk bir hayat sürdürdükten sonra emeklilik yıllarında mecburiyet ya da hevesle inanç halkasına dahil olanların yazılı metin aktarımı yukarıda anlattığımız değişimi yansıtmaktadır.

Sonuç olarak Alevi inanç sisteminin yaratmaları olan eserlere ve bunların yazıya aktarıldığı cönkler metin merkezli bakmak çalışmamızda 14 cönk üzerinden yaptığımız tespitleri görmemizi engellemektedir. Şahsi arşivlerde tespit edip kayıt altına aldığımız cönkler Alevi yazma geleneği hakkındaki görüşlerimizi desteklemekle birlikte Alevi yazma geleneği hakkında daha kapsayıcı önermeler sunabilmek için iki aşamalı bir çalışma yönteminin uygulanması gerektiğini düşünüyoruz: Öncelikli olarak hızlı bir şekilde eriyen ocak merkezli geleneksel ritüelik yapı ve yazılı eserlerin kayıt altına alınması gerekmektedir. Daha sonra şahsi arşivlerde saklanan yazılı eserler ile devlet arşivle-

rinde muhafaza edilenlerin literatüre kazandırılması sağlanmalıdır. Ortaya çıkan yazılı kültür verileri ile yaşayan geleneksel ritüelik yapının mukayesesi Alevi yazma geleneği ve özelde cönkler bağlamında sorgulanabilir önermelerin oluşmasını sağlayacaktır.

NOTLAR

- 1 Bu bildiri TÜBİTAK 113K056 numaralı proje kapsamında hazırlanmıştır.
- 2 Toplam 14 cönk nüshası çalışmaya konu edinmektedir. Cönkler Amasya Merzifon Hayrettin köyü, Çorum Alaca Küçükkeşlik köyü, Kırkkale Hasan Dede beldesi, Ankara Çubuk Kargın ve Mahmutoğlan köyleri, Eskişehir Seyitgazi Arslanbeyli köyü, Isparta Senirkent ilçesi, Yunanistan Dimetoka Babalar köyü ve Bulgaristan Razgrad Kazcılar köyünde gerçekleştirdiğimiz saha çalışmalarında şahsi arşivlerde tespit edilip kayıt altına alınmıştır. Cönklerden dördünün yazarı ve yazım tarihi hakkında bilgi sahibiyiz. Isparta Senirkent ilçesinde kayıt altına aldığımız cöngün yerleşik Şah Ahmet Sultan Ocağı zâkiri ve vergi memuru Tahsildar Ali Efendi'dir. Cönk 20. yüzyılın ilk çeyreği ile ikinci yarısının başı arasında yazılmıştır. Amasya Merzifon Hayrettin köyünde kayıt altına aldığımız cönk Fakir Ali mahlaslı Baltalgazi ocağından ocakzâde bir dedeye aittir. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı bilgisine ulaşılmıştır. Çorum Alaca Küçükkeşlik cöngünde Satılmış oğlu Haydar tarafından 1225'te tamamlandığı not düşülmüştür. Yunanistan Dimetoka Babalar köyünde yaptığımız saha araştırmalarında 1980'li yıllarda vefat etmiş olan bir cem zâkirinin ailesinden alınmıştır. Ankara merkezli cönklerin tarihi ve yazarı hakkında metinlerde bilgi yoktur. Ocakzâde aileler tarafından miras yolu ile günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Mahmutoğlan ve Kargın köylerinden alınan cönklerin bazı yerlerine şiiirin hangi tarihte kimden alındığına ya da kim tarafından deftere yazıldığına dair bilgiler vardır. Bu cönklerin de 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilebileceği kanaatindeyiz.
- 3 Bu bakış ile yapılan yayınların birkaçı için bk. Kemikli, 2000; Turan; 2003; Kaya, 2004; Akın, 2011a; 2011b.
- 4 Bu makalenin hakem süreci devam ederken Ozan Yılmaz ve Bülent Akın tarafından yayınlanan “Kutsal Sözü Belleği Olarak Cönkler: Alevi Erkânına Ait Bir Cönk Üzerinde Ritüelik ve Edebi Bir İnceleme” adlı

- çalışma yayınlanmıştır. Ağuçen Ocağı Diyarbakır Kolu dedelerinden Derviş Ali'ye ait olan cöngü konu edinmektedir. Makalenin bir başlığında Derviş Ali cöngü bağlamında ritüel-metin ilişkisine icra bağlamı bakılmıştır. Makale kapsamında yapılan tespitler, bizim çalışmamıza ortaya sürdüğümüz görüşleri desteklemektedir (2016: 67-73).
- 5 Alevi inanç sisteminde ocak kavramı ve ocaklara göre değişen ritüeller hakkında geniş bilgi için bk. Ersal, 2016.
 - 6 Kamber adlandırması bazı yörelerde cemde enstrüman ile icra yapan zâkir yerine kullanılmaktadır. Genel anlamda kamber adlandırması dedenin yardımcı için kullanılmaktadır. Bu konuda bk. Yakıcı-Özdemir, 2012: 249-270.
 - 7 Çankırı ve Ankara bölgesinde yerleşik Alevi topluluklar üzerine yürüttüğümüz saha çalışmalarında Çankırı Şabanözü Mart köyünde Alevi din adamı yetiştiren bir medresenin olduğu bilgisini birkaç köyde duyduk. Hatta hangi hocaların oradan yetiştirdiği bilgisi de verildi. Bu medresenin 1930'lu yıllara kadar işlevini sürdürdüğü bilinmektedir. Mart, Ocak merkezi olan bir köydür. Bu medresede hem dede çocuklarına hem de taliplere dinî eğitim verilmektedir. Ocak merkezi olan köylerde ve tekkelerin yerleşik olduğu merkezlerde eğitim müessesleri bulunmaktadır. Eskişehir Seyitgazi Arslanbeyli köyü merkezli Şücaeddin Veli Dergâhı'nda da eğitim verildiği bilgisine ulaşılmıştır.
 - 8 Kutsal metin olarak dede ailelerinde en çok görülen yazılı metinler şecere, icazetnâme, temessük vb. belgelerdir. Bunlar dışında inanç sisteminin kuralları hakkında bilgi veren "Buyruk" kitapları ile Muharrem aylarında okunan Maktel-i Hüseyin nüshaları ve yıldıznâmeler şahsi arşivlerde yer almaktadır. Bunlar dışında erkân defteri ve cönklerle de rastlanmaktadır.
 - 9 Bu konuda geniş bilgi için bk. Ersal, 2009.
 - 10 Ritüel sırası için bk. Ersal, 2016: 199-378.
 - 11 Karolewski, bu değişimi metinlerin standartlaşması bağlamında değerlendirmekte-dir (Karolewski, 2015: 103).
- Duran, Hamiye. "Alevilik-Bektaşılık Muhtevalı Bir Cönk", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 61. 2012. 77-108.
- Ekici, Metin. "Halk Bilimi Çalışmalarında Metin(Text), Doku(Texture), Sosyal Çevre ve Şartlar(Konteks) İlişkisinin Önemi", *Millî Folklor* 39 (1998): 25-34.
- Ersal, Mehmet. *Alevi İnanç Dede Ocaklarına Bir Örnekleme Veli Baba Sultan Ocağı*. Köln: Alevi Bektaşî Kültür Enstitüsü Yayınları, 2015.
- Ersal, Mehmet. "Alevi Cem Zâkirliği: Battal Dal-kılıç Örneği". *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi* 1 (Yaz 2009): 188-205.
- Ersal, Mehmet. *Alevilik: Kavramlar ve Ocak Sistemi -Çubuk Havzası Örneği-*. Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2016.
- Erdal, Tuğçe. "Sözlü Kültür ve Yazılı Kültür Bağlamında Cönk ve Mecmualarda Fuzûlî Mahlaşlı Şiirler", *Millî Folklor* 102 (2014): 17-28.
- Karolewski, Janina. "Ritual Text and Music in Turkish Alevism: Dimensions of Transmission and Beares of Knowledge." *Musical Text As Ritual Object* (edt. Hendrik Schulze). Turnhout: Belgium, 2015: 91-111.
- Kaya, Doğan. "Cönklerden Gün Işığında", *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 1 (2011): 81-98.
- Kaya, Doğan. "Sivas Kaynaklı Cönklerde Şah Hatayı", *I. Uluslararası Şah İsmail Hatayı Sempozyumu (9-11 Ekim 2003) Bildirileri*, Ankara: 2004: 177-183.
- Kaya, Tâhâ Tuna. "Sivas Kaynaklı Bir Cönk ve Yedi Şair", *Millî Folklor* 62 (2004): 100- 104. 91.
- Kemikli, Bilal, "Hâşimi Kitaphında Türkçe Bir Cönk", *Millî Folklor* 48 (2000): 27-37
- Köprülü, M. Fuat. *Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Ankara.1986.
- Oğuz, Öcal. "Bektaşılık Kontekstinde Halk Şiiri" *Millî Folklor* 3 (1999): 3-6.
- Turan, F. Ahsen. "Türabi Ocağında ve Haydar Tombak'tan Alınan Cönkler Üzerine Birkaç Söz". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 27 (2003): 107- 120.
- Yakıcı, Ali. *Halk Şiirinde Türkü -Tanım-Tasnif-İnceleme-Metin-*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Yakıcı, Ali- Özdemir, Nazife. "Çorum Alevilerinde Kamberlik Geleneği". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 64 (2012) : 249-270.
- Yılmaz, Ozan – Akin, Bülent. "Kutsal Sözün Belleği Olarak Cönkler: Alevi Erkânına Ait Bir Cönk Üzerinde Ritüelîk ve Edebî Bir İnceleme". *Alevilik – Bektaşılık Araştırmaları Dergisi* 13 (2016): 60- 110.

KAYNAKÇA

- Akin, Bülent. *Diyarbakırlı Türkmen Alevi Aşıklar*. Köln/Almanya: Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Yayınları, 2011.
- . "IV. Murat ve IV. Mehmet Hânendeleri Arasında Diyarbakırlı Bir Alevi-Bektaşî Aşık: Âhû Baba (Karaoğlu)". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 59 (2009): 279-300.
- Çobanoğlu, Özkul. *Halk Bilim Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihiine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.